

JÓKAI A FRANCIÁS ROMANTIKA IGÉZETÉBEN

1. A korai novellák

A következőkben erős válogatással kívánunk szemlét tartani a pályakezdő Jókai művein. A teljességre törekvés éppoly távol áll a dolgozattól, mint az életrajzi vizsgálódás. Fontos szempont a továbbiakban egyéninek és eltanultnak, maradandónak és átmenetinek különválasztása, s amennyire a terjedelem meg a kutatás jelenlegi foka engedi, kitérünk a rokon törekvésű magyar kortársakra, az egyes irányzatokat jellemző vonásokra. A franciás romantika tüzetesebb ismertetését nem végezhetjük el, kétségtelen azonban, hogy irodalomtörténet-írásunknak fontos feladata lesz annak tisztázása, mi az, ami belőle megmaradt a francia nyelvhatárok között, s nem sugárzott ki irodalmunkra: ez a magyar romantika sajátos struktúráját, szelektív irányelveit világíthatja meg majd.

A *Politikai divatok* visszaemlékezésszámba menő első fejezetei bizonyítják, hogy Petőfi ösztönzése nélkül a határozatlan, habozó természetű fiatalember nem szakadt volna el oly gyökeresen és gyorsan az osztálya diktálta életformától. A jogászkodással megfért a műkedvelő frogatás, igazolta ezt a komáromi Beöthy Zsigmond meg Tóth Lőrinc példája, s maga a költő szintén ügyvédbojtárként készült el legelső novelláival, sőt regényével is. Petőfi és a Tizek azonban magukfajta embert, csupán a tolla után élő literátort akartak belőle faragni, s a tervnek nagyon is kedvezett Frankenburg visszalépése az Életképektől. 1847 júliusában Jókai váratlan gyorsasággal egy népszerű és jónevű folyóirat szerkesztőjévé emelkedett, akitől nemzedéke most már a fiatalok orgánumának megteremtését és győzelemre vitelét várta. A kis kör politikai hitvallása ekkortájt még eléggé körvonalozatlannak bizonyult, alig-alig vált még el a haladó nemesi ellenzék közös állásfoglalásától, annál feltűnőbbek és határozottabbak irodalmi vonzalmai: szenvedélyes igent mondanak a francia romantikára, Heinéekre, nemet az osztrák—német biedermeierre, passzív, múltba vágó romantikusokra. „Valamennyien franciák voltunk” emlékezik vissza az író, Irinyi József pedig türelmetlen hangsúllyal hirdeti 1845-ben: „A franciákat szeretni korunk műveltsége, szelleme s az egyetemes emberiség iránt nyíltan bevallott hódolat.”

Egy gyors szemle mintha azt mutatná, hogy a franciák követése és elismerése íróink valamennyi csoportosulására, korosztályára kiterjed ekkor. Nem ihletője-e az hugói dráma Vörösmartynak meg Eötvösnek szintúgy, mint Petőfinek, nem csap fel az öregedő Jósika Jókaihoz hasonlóan Sue utánzójának, hogy Kuthyról, Nagy Ignácra ne is beszéljünk. Mégis van különbség. Vörösmartyékat, Jósikaékat, általában az idősebb írónemzedéket elsősorban az új témák, hőtípusok, kompozíciós elvek ragadják meg, Petőfiék ellenben a lázongó franciák természetimádatára, társadalombírálatára, liberális vagy utópias szocialista politikai mondanivalójára rezonálnak inkább, írói szemléletükkel, módszereikkel kevesebb közösséget tartanak. Ez azonban csupán a F fiatal Magyarország egy részére áll: Petőfit valóban csak horzsolja a Sue- és Béranger-hatás, Tompa és Arany mindössze távolról tiszteli Victor Hugot. Arany a klasszikusokhoz menekül, Pákh Albert, Bérczy Károly szívesebben fordul London vagy Amerika felé, sőt Pákh maró Sue-paródiát rögtönöz. Másfelől azonban Degré, Pálffy, Obernyik szinte öntudatlan rajjai a divatos franciáknak.

És Jókai? Ilyen szempontból egyik töredékhez sem sorolható, jellegzetes átmenet a kettő között. Zsengéinek jórészből nyilvánvalóan felismerhető Hugo meg Sue epigonja, sok részletben mégis gyökeresen eredeti, esetleg Petőfitől, a népköltészettől vagy a realista törekvésű kortársi elbeszélőktől tanul. Divatos olvasmányai átmenetileg eluralkodhatnak rajta, ámde már bevesz munkáiba valamilyen önéletrajzi elemet, életképei pedig többnyire újságrói tapasztalataiból épülnek fel. A huszonnégy esztendő szerkesztő el van ragadtatva Petőfi zsánerképeitől, *A helység kalapácsától*, s akárcsak barátjára, Őréa is ellenállhatatlanul hat Dickens *Pickwick klubja* és *A falu jegyzője*. Ami igazán Jókaias, az többnyire még nem szereplőiben vagy környezetleírásaiban bujkál, hanem szókincese bőségében, szólásainak természetességében, nyelvi humorában és hangulatteremtő erejében. Nagyon is idegen tervek szerint épít, de a tégláit már saját maga gyúrja, égeti!

*

Mint mondtuk, Petőfit és híveit, köztük Czakó Zsigmondot s Jókait inkább az elégedetlenség, a társadalmi rend és érzelmi kiszáradás elleni tiltakozás ragadta meg Párizs hanyatló romantikájában, de a hatásvadász írói eszközök természetesen őket sem hagyták érintetlenül. Mélyreható politikai eszmét, a rendi Magyarország hű képét hiába keresnénk még ekkori műveikben, ezt e korban inkább a reformerek, főként Eötvös nyújtják. Petőfi apja feltörekvő parasztpolgár, Czakó ellenzékiességéért üldöztetést szenvedő, aranycsinálással foglalkozó fantazta birtokos nemes, egyiket plebejus volta, a másikat inkább deklasszáltasága fordítja szembe a hatalmasokkal, egy valamilyen közös magatartásuk Jókaiéhoz képest. Kettejük megsebezte a fennálló társadalmi rend, lázongásuknak erős élményi alapja van, míg a komáromi első eminens eddig sima pályát futott, könyvből tanulja, mások nyomán érzi csak át a revoltálást.¹

Meglepetésekkel teli történet, véres és borzalmas, gyakran egzotikus motívumok, különösen szenvedély, amely ádáz konfliktusban robban ki, patetikus, majd rút és nyomasztó vagy groteszk elemek halmozása, szokatlan egymás mellé állítása: íme így jelentkezik otthon a magyar hívei gyakorlatában 48 előtt a francia romantika. A hősokeket fűtő rendkívüli indulat a Fiatal Magyarország írásaiban többnyire a bosszúvágy. Ez mozgatja Czakó Leonáját, Petőfi Andorlakiját, ez ég a *Hétköznapiok* Bálnai Körmös Istvánjában, a *Nyomorék naplója* névtelen főalakjában. A bosszú többnyire társadalmilag is jogos, véres zsarnokra, embertelen főnemesre, kéjenc gazdagra zúdul. Néha személyes érdek nem is fűződik hozzá, csak igazságtevő pátosz. (Pl. *A Nepean sziget* Bark Williamja.) Az ötvenes évek Jókai regényeiben majd gyorsan elhalványul a rokonszenves, ám az emberekkel meghasonló önbíráskodó alakja, azonban költőnk képzelete korábban sem fordult feléje teljes intenzitással: a gonosz erőket nemcsak vádolni akarja, inkább menekülni kíván előlük egy felfokozottan tiszta és festői világba.

Sue dagályos mondatain át maga Rousseau hat Jókaira, csakhogy ő nem annyira a legendás vadember után rajong, inkább a régi egzotikus civilizációk az eszményei. A „két ezred” előtti Egyiptomban „jobban tudták érezni e szót »honszeretet« mint a felvilágosodás művelt századában” hirdeti *Az egyiptusi rózsá*, s a titokzatos közép-afrikai Hypponában (*Hyppona romjai*) oly korlátlan a szerelem hatalma, hogy a testvérek közti házasság is megengedett. Menekülni a számító ész s a rideg, csupán az átlagemberre szabott törvények elől... De ha jobban meggondoljuk, még egy másik ezeknél fontosabb rugója is volt a fiatal író fantasztikum-keresésének: neki mindenekelőtt méretre, színekre rendkívüli látvány kellett, lélegzetállító képek sora, amelyeknek megfestéséhez zengő és ritka szavakkal éhletett. Futása a jelen elől esztétikaibb gyökerű tehát, mint mondjuk az ifjú Madáché. Barta János meggyőzően

¹ Vö. SÖTÉR ISTVÁN: Jókai útja. — Romantika és realizmus. Bp. 1956. 381. Használom forgattam Sötér István Jókai-könyvét is (Magyar Írók sorozat, é. n.) különösen a 61–71. l. közötti részeket.

bizonyítja,² hogy az induló Madách kivált a szabályok, hideg észérvek, intézmények elleni tiltakozást akarta kifejezni romantikus műveivel. Életeszménye volt: átadni magunkat „a perc költészetének”, s gyűlölt mindent, ami szabadságát, a hangulatoknak való teljes önátadást korlátozta. Jókai élményvágya, impresszionista életérzése nem ily türelmetlen, másfelől a civilizáció-ellenesség még a pályakezdő esztendőikben sem uralkodik el rajta. A közvetlen baráti kör baloldali hegelianizmusa a szabadság folytonos terjedését, a világszellem várható hatalmas előreléptét hirdeti, az átlagos liberalizmus is dicsőíti a jelent, nem utolsó sorban technikai vívmányai miatt. A Pest—Szolnok-i vasút elkészültét cikkel ünnepli írónk 1847. szeptember 5-én, s benne vitába száll „sok egyoldalú ideolog” ellen, aki a műszaki haladást a prózaiság és anyagiasság kútfejének tartja.³

Tóth Lőrinc a *Hétköznapiokról* írt bírálatában már felsorolja a fiatal szerző leíróművészetének néhány bizonyítékát. Ezek nagyrészt katasztrófák, természeti csapások freskói vagy magyar tájképek, s elmondhatjuk, hogy mindkettővel emlékezetes sikereket aratott később is. Egyelőre mégis sokkalta nagyobb helyet foglalnak el termésében a különleges vidékeket megörökítő, veszélyt és mesterkéltséget árasztó tablók. A későbbi mérsékletnek, pontos megfigyelésre utaló mozzanatoknak itt még nyoma sincs, erről meggyőződhetünk, ha jellemző példaként átfutjuk a Moeris tó bemutatását *Az egyiptusi rózsza lapjain*:⁴ „Lenn, a napsütötte víz fenekén, látni lehetett, mint úszik villogó szemekkel az alligátor, el-eltűnve a piros korall erdők sötétjében; a homokos térek ragyogó csigákkal látszottak behintve, a csónak után aranypikkelyű dorádok serege vonult, saját szerű melancholicus döngést támasztva a víz alatt; míg a sötétebb mélyben rémalakú polipok terjengeték százágú karjaikat . . . E közben mindig közelebb jött a kisdud sziget, tündérien ismeretlen pompában bontakozva ki a hajnal piros ködéből. A legcsodásabb alakú fák minden neveli képezésének körülrészleteivel, melynek viruló bokrai a sík vízbe meríték csüggő ágait, vegyülve a mélyből felnőtt vadselyem fehér fürteivel s az aaron-virág liliomaival . . .

Még a lég is éltetőbbnek tetszik itt, mint bárhol az ég alatt, átfülve az ambra és myrrha illatától; ez a millió virág leheletéből egyetlen csodás névtelen fűszerré elegyült az atmoszphaera szinte csiklandá, izgatá a szívet, s hozzá e csodazene láthatlan madarak hangjaiból, e virágzó tenyészet-pompa, mellyel minden ág, minden virágbokor pazaron, gazdagon volt fölékesítve. Az óriási pálma, mely leveleit a magas napfényben ragyogtatja, s a bíborvirágú acanthus, mely annak derekát körülfolylja, a tövig aranyba öltözött amaranth s az égszínű sesam, melynek méztartó kelyhét aranyzárnyú bogarak látogatják, méhek és lepkék egy alakban, — számtalan más, miknek kiveszett fájában emberi szem többé nem gyönyörködik, miket emberi kéz már nem tép le többé. — Mikor még nem volt matrona a világ, hanem ifjú mennyasszony: akkor lehetett ilyen a természet!”

Egyszerre három érzéket akar lenyűgözni e részlet. A különféle színek ragyogása alig érhet az olvasó tudatába, akit magával ragad a fűszeres keleti növények buja illata, révületbe ejt a halk víz alatti moraj s az ismeretlen madarak éneke. Idillt, könnyű lebegést szeretne nyújtani Jókai, csak hogy mohóságával inkább kápráztat és elkábít, amellett nem tud lemondani a tóban élő aligátorok, meg polipok felvillantásáról sem, pedig ennek nincs funkciója itt, a veszélyes benyomások nem a történet logikája folytán kerültek ide, hanem csupán azt tanúsítják: a szélsőséges romantika nem tud megenni az esztétikai minőségek erős tarkasága s kivált a borzalmas részletek nélkül. Feltűnik a ritka idegen szavak bősége is: *aranypikkelyű dorádok*, „*aaronvirág*”, „*ambra*”, „*myrrha*”, „*acanthus*”, „*sesam*” s számítsuk ehhez még az egyiptológia akkor sokkalta ismeretlenebbnek számító kifejezéseit: *obelisk*, *hieroglyph*. Mindez hangulatot

² BARTA JÁNOS: Madách Imre. Bp. é. n. 7—9.

³ JKK [= Jókai Mór Összes Művei, kritikai kiadás.] Cikkek. 1. köt. 305. SZEKERES LÁSZLÓ gondozásában.

⁴ NK [= Nemzeti Kiadás] 22. köt. 239—241.

teremt, a messziség és a regényes „hajdankor” légkörét árasztja, hanem a határt itt szintén túllépte a művész. Tudóskodónak érezzük s ezt méginkább elmondhatjuk a *Nepean sziget* vagy a *Marce Záre* freskói láttán.

A titokzatos látványok közül is kiemelkedik az, amely az *Adamante* elején áll. Az óceánon kormánytalanul bolyongó vihartépte vitorlás fedélzetén halott szerelmespár: a lezuhanó árbóc végzett velük, hiába ébresztgeti őket az asszony tarka papagája. Mégis, Jókai kétségtelenül nemcsak a szénesen morbid rajz kedvéért írta meg elbeszélését, hanem a maga túlcsigázott módján egy erkölcsi lélektani tételt is meg kívánt világítani. *Adamante* fiatalon, hálaérzetből ment férjhez egy 77 éves gazdag kalmárhoz — íme a *Timea—Tímár* motívum első felbukkanása — szerelmet keresve démonná vált, ura meggyilkolása árán is szabadulásra törekedett. A fellengzően előadott tanulság („... iszonyú kimenetelű vétek férjül választani azt, ki mellett a szívben egy hang sem szólalt meg ... ebből fakad minden kárhozat...”) méltán foglalhatna helyet a töredékes szerelmi tárgyú elmélkedések során, amelyek az *Életképek* 1847-i kötetében jelentek meg tőle *Hölgysalon* címmel.

A *Hölgysalon* sokszor naiv részleteivel is azt bizonyítja, hogy az ifjú szerkesztőben él egyfajta érzelmes hajlam a lélektan iránt. Gondolkozik a féltékenységről, a vonzalom testi-lelki forrásairól, szerelmi fétisizmusról, foglalkoztatja a nők titoktartó képessége. A kor fennköltén magasztalja a „hölgyet” — talán hogy feledtesse vele s önmagával is középkorias alárendeltségét — és a dagályosságot költőnk sem kerülheti el. Itt-ott újszerűbb hangot is megüt. Lázad az egyházaktól megáldott szerelem képzetei és tilalomrendszere ellen. A *Hölgysalon* kimondja, templomi esküvő nélkül is fennállhat boldog, egész életre szóló kapcsolat férfi és nő között. Béldi Pál, a *Hyppona romjaiban* még messzebb megy. Szerinte a természetes szerelmi viszonynak a vétké is tisztább, mint az álszentek esti imája. Sokra becsülhetnénk e tételt, ha a novella egészéből szükségszerűen következne, ám erről szó sincs, mivel a történet különködő módon azért íródott, hogy a testvérszerelem elítélését kétségessé tegye. Az író az erkölcsi törvények viszonylagosságára hivatkozik, s tételét a mesés afrikai *Hypponával* igazolja, ahol megszentelt szokásként virágzott a testvérházasság.

Ha e korai novellákban mindössze a társadalombírálatot vagy a korszerű eszméket értékelnénk, alig lenne mondanivalónk róluk, s a pályakezdő művészt óriási távolságra kellene helyezni a későbbi hazafias és haladó gondolatok iránt fogékony mestertől. Feltűnő az ifjú költő vallásos színezetű romantikája, amely *Petőfitől* és *Czakótól* egyként idegen: a gonosz hősök gyakran Istent kísértik, s a büntetés rettentő látomások alakjában zúdul rájuk (*A bűntárs.*) Jókai itt még közvetve sem patrióta, nincsenek magyar tájleírásai, intézményeinkről, szokásainkról szóló beszámolói. Az is meghökkentő, hogy az aktualitás iránt oly fogékony szelleme ezúttal mintha megbénulna, történetei merőben elvontak maradnak, s legtöbbjük az újkor bármely századában lejátszódhatna. Jelentőségüket így igazában a már említett esztétikai gyökerű menekülésvágy adja, amely szertelenségükben is megkapó és eredeti rajzokhoz vezet. Ez volt a páratlan, a kortársak is főleg ezt utánozták, míg a mágánások és bankárok bűneiről akár *Pálffy Albert* is simán elmondta a közismert romantikus kitöréseket, — gondoljunk csak *Pálffy Harlem Richard* című beszélyére.

E nagy tablók nincsenek egységbe rendezve, részleteik külön-külön sokszor egymás kárára hatnak, ám azért mindegyikük érvényre jut, erről gondoskodik az író már ekkor is pompásan kifejtett nyelvi fantáziája. Külön stilisztikai rétege alakult ki a bosszúvágy, iszonyodás, félelmetes titokzatosság stb. jellegzetesen késői romantikus képzeteire, amely erősen nyelvújítási ízű, s általában szakít a megszokottal az átütő hatás kedvéért. *Dely Zsuzsa* újabban írt tartalmas kéziratot doktori értekezésének gyűjtéséből⁵ pl. a *rém* előtaggal alkotott összetett szavak egész sorát emelhetjük ki (*rémhang, rémjelenet, rémvilág* sőt *rémszörny*).

⁵ **DELY ZSUZSA:** Jókai nyelvének jellemzői és fejlődése az Egy magyar nábobig. Bp. (1960).

De majd ugyanilyen kedveltek nála az alábbi jelzők: *pokoli, ördögi, iszonyú, irtózatos, halott*, továbbá a színek közül — s ez sem véletlen — a *vörös* és a *sárga*.

A nagyot mondó hatásvadász szerkezetek mellett felfigyelhetünk a természeti és időjárás jelenségekre, a lelki élet, női szépség, szerelem erős szenvedélyét, illetőleg finomságát, légiességét hangsúlyozó érzelmes nyelvi törekvéseire. A *tűzlélek, lángképzet, lángnyelv* egészen otthonos nála, hősnőinek szemében *naphevű tűz* izzik, arcukon *bársonyos virághamv*, és elég sűrűn fordulnak elő a tündér elöttaggal alkotott jelzős összetételek is (*tündérszerelem, tündérenc, tündérhajós*). A túlzottan választékos *alkonyég, estszél, holdéj, délest*, sőt *alkonyéj* már az almanach-lírára emlékeztet, de Jókainái mindez nem kerül túlsúlyba, csak egy szólam marad a zenekarban, így sokat veszít modorosságából.

A megfigyelés, tárgyilagos ábrázolás, furcsaságok iránti humoros színezetű érdeklődés még borzalmakban és misztikumban tobzódó novelláiból sem hiányozhat. A vadromantika minden kelléke együtt van a *Hyppona romjai* cselekményében: leányrablás, elvadult hegyi táj, testvérek közti házasság, gyilkosság, földalatti út, azonban Jókainak bohókás életkép is kell: egy gólyát vezet hát szerencsétlen házaspárának udvarába, amelynek komolykodó gesztusait, ügyetlen kedveskedését jókedvtől megiramló tollal vázolatja. Mindezt nem a történet felépítése kívánja, hanem alkotói kedélye, az vágyik már valami frissre, természetesre, a túlfeszítettség és könyvélmények után. Hasonló vonásra bukkanhatunk *Az üstökös útja* lapjain. A fantasztikus keret — a szerző egy háromszáz évenként visszatérő üstökösrel újra meg újra átrepül Magyarország földje fölött — egyáltalán nem kívánna, hogy részletesen írjon a földtörténet hullóiról és óriásgyilkjairól, 1848 elején elkészült munkájának célja ugyanis a nemzeti egységre való intés, éledező természetrajzi hajlamainak mégsem tud ellenállni. Ugyanitt megmutatkozik a méla hangulatok, a nyári éj hétköznapi csodái iránti erős fogékonysága, amit jól tükröznek az alábbi mondatok: „Az éjszaka a világ költészete. Egy éjjel, a »szüzek nyara« legmelegebb éjjelén, künn feledtem magam a csillagos ég alatt, a pogánytemplom halmán nőtt buja fűben végig heveredve. A csillagok hallgatva hányták hamvaikat, közel hozzám dallos szöcske cirpelt, olykor egyes meleg szellő csapott végig a síkon, mely alatt a bokrok és fűszálak kalásza megingadoztak, mintha láthatatlan lelkek tábora futott volna el fölöttük, hosszú palástjával végig söpörve a fenyért. Szinte érzem, hogy a szellőnek lelke van; valahányszor arcomon végig futott, mindig mintha csalta volna lelkemet maga után.” Kár, hogy megkapó képeit nem sokkal alább már⁶ beárnyékolja a romantika sír- és kísértetkultusza.

*

Mindebből nyilvánvaló, egyéni leki szükséglet vitte költőnket a humoros életképek felé, mivel maradéktalanul már ekkor sem tudott behódolni az izgalmat és kivételességet hajszoló francia későromantikának. De a nagy történelmi áramlatok is ez irányba sodorták. A nemzeti és népies törekvések a magyar élet minden részletének megjelenítését követelték, a gyakorlatabbá, elemzőbbé váló polgárosodó korszak nem kedvezett az eszményítésnek, hanem sürgette az egyénit, a hűséget, a külső és belső világ sajátos törvényeihez. Realisztikus hazai prózánk bölcsője és iskolája hosszú ideig a humoros elbeszélés. Benne a komikum megkövetelte kiélezés már Kisfaludy Károlynál összefüggött a típusteremtés lényegkereső, alkotó folyamatával, s a hétköznapi gyarlóságok kendőzetlen felvonultatásával.

Jókai legérettebb víg novellája a *Sonkolyi Gergely*, amelyet földije, Beöthy László még az ötvenes években is utánoz. Fordulataiban is ad újat — pl. a kérő és jövendő apósa véletlen folytán egymás mellé esnek a farkasverembe — azonban akciója és figurái eléggé közel állnak a reformkori hagyományhoz, amint az 1853-ban megjelent *Kedves atyafiak* szintén sok mindenben emlékeztet Kisfaludy komédiáira. Az ártatlan, jóízű tréfák céltáblája egy savanyú, hiú és szenteskedő vénység, Debora néni, s a naív hangoskodó uram-bátyám, de az

⁶ NK 36. köt. 39.

író nem törekszik arra, hogy a kor polgári humoristái módján politikai vagy irodalmi szatírárt vigyen be soraiba. Városiasságát, korszerűségét nem ezzel bizonyítja, mégcsak nem is szó-játékaival, mint Frankenburg és Nagy Ignác tenné vagy egyéb feltűnően intellektuális vonással. Jókai fölényes biztonsággal vegyít diákhumort, paraszti szólást és szitkozódást, rossz helyen, groteszk helyzetben alkalmazott nemesi latinosságot, s épp ebben a fölényben mutatkozik meg felülemelkedése a táblabírói életformán. Ritkább tájszavait (*szutyongat, kastanodik, elvasal*) könnyedén megértjük a szövegkörnyezetből, s mily meglepő ellentétet ad a népiességek után egy absztraktot konkrétan összerántó, stílusparódiának beillő félmondat: „... egy jókora vargabetűt kell kikanyarítanom emlékezetem tarlóján...” Petőfi *A helység kalapácsában* mutatott pompás példákat az ilyen játékra, amelynek célja lejártni, fonákjára fordítani az ünnepélyes vagy „érzelemdús” képes nyelvet.⁷

Míg a *Sonkolyi Gergely* vigjáték jellegű, a többi humoros darabot (*Házasságok desperátióból, A serfőző, Keselyő Péter*) a vaskos bohózát léggöre járja át. Középpontjukban megannyi torzképszerű alak, aki az egyik komikus helyzetből a másikba bukdácsol és bőséges alkalmat szolgáltat az irodalmi paródiára (*Keselyő uram fűzfapoézise*), idegenszerű, tótos beszéd kigúnyolására (*Hanzi, a serfőző szolgája*). Több társadalmi szatírárt rejtenek magukban a *Sonkolyi Gergely*nél, hiszen *A serfőző* egyik jelenete rávilágít a hajdani nemesi felkelők gyáva szájhösködésére, értékük ennek ellenére is csekélyebb. A környezetrajz összezsugorodik, bennük a finomabb célzások, a mosolyra ingerlő ironia megszűnt, az elbeszélés minden motívuma hahotáztnak akar. E túlságosan is szembeötlő szándék taszít, az árnyalatok s az erősebb szellemi erőfeszítést igénylő humor hiánya érdektelenné teszi az igényesebb olvasót. A diákos, tódító tréfalkozás közepette is felöltik azonban egy-egy jól megfigyelt életdarabka: Miklós öccsém, a *Házasságok desperátióból* hőse pl. kifejti, hogy nincs rosszabb kölcsönkérési módszer, mint a hosszadalmas köntörfalazás, mert alatta az áldozat elkészülhet az ügyes vissza-utasításra.

2. Az első regények

1846-ban a Tízek Társasága valósággal betört a magyar regényirodalomba. Pálffy a *Magyar millionaire*-vel lép föl s a június 4-én megjelenő *A hóhér kötetét*, Petőfi írását három hónapon belül, szeptember elején nyomon követi a jóbarát a *Hétköznappal*.⁸ Viharos gyorsasággal készül el majd későbbi nagy terjedelmű munkáival Jókai, ám az elsőket lassan érleli. Még Kecskeméten fogott hozzá a *Hétköznappal*hoz, 1845-ben már részleteket bocsátott közre belőle, de ezeket is átdolgozta később. Másfél esztendeig foglalkozott az 1831-i koleralázadással, (1846 decemberétől 1848 júliusáig) míg a *Szomorú napok* első hat fejezetét publikálta, s ha a lázas sodrú politikai események, majd Laborfalvi Rózával kötött házassága közbe nem szólnak, bizonyára be is fejezi hamarosan, s nem vár vele 1856-ig. Úgy látszik azonban, hogy csupán a végső simításokat halogatta eddig s nagy vonásaiban műve már a szabadságharc alatt készen állt. Fő érvünk emellett nem a feltűnő színvonalbeli különbség, amely egyfelől a *Nábob* s a *Kárpáthy Zoltán*, másfelől a *Szomorú napok* közt mutatkozik, hiszen gyenge, kényszeredett regények a Bach-és Schmerling-korszak alatt is kikerültek a keze alól — pl. *Az elátkozott család, Felfordult világ*. Sokkal inkább azt kell hangsúlyoznunk, hogy az 1849 utáni költő már nem annyira rajongója és rabja Sue-nek, Victor Hugónak, mint a pályakezdő volt, és az említett írások gyarlóságát nem a szélső romantika, hanem egészen más tényezők rovására kell írni.

⁷ MARTINKÓ ANDRÁS: A humor Petőfi prózájában. — Tanulmányok Petőfiről. Bp. 1962. 289.

⁸ A JKK-ban a két regényt SZEKERES LÁSZLÓ rendezte sajtó alá, akinek jegyzeteit sokoldalúan használok a következőkben. A jegyzetek tartalmazzák az egykori kritikai visszhangot, melyet az alábbiakban idézek is.

E két zsenge regény leltára, katalógusa mindannak, amit izgalmak és borzalmak halmozásában ez a hanyatló stílusáramlat létrehozott. A Divatcsarnok névtelen kritikusa 1857-ben joggal jellemzi így a *Szomorú napok* szereplőit: „A különféle haláljósóló vénasszonyok, gyermektolvajok, házasságtörő nők, négyéves testvérgyilkosok, lelkiismeretöktől furdalt hóhérok, szökevények, bujtogatók, félvad emberszörnyek stb., stb., oly kedélyesen tarka vegyületben váltják fel itt egymást, mintha csak az »új Pitaval«-t olvasnók, melyben a legnagyobb gonosztevők élete van leírva.”⁹ A divatos regényes motívumok felvonultatása kedvéért a szerző sokszor a legkiáltóbb képtelenségektől sem riad vissza: ifjabb Dömsödi, aki Kecskemét közelében lakik, néger szolgálával hajtat végre aljas leányrablást. De vajon miért volt néger a cinkosa? Jókai ezúttal Jósika *A könnyelműek* c. regényét másolja, ahol az amerikai környezet ezt érthetővé teszi. Hasonló önállóan átvételekre elég szép számmal akadhatunk még. A *Hét-köznapok* inkább Victor Hugo csillaga alatt született: a meghasonlott Bálnai Kőrös édes-testvére a *Bug Jargal* egyik hőroszának, a tudós Rónainak előképe az *Izlandi Han* Spiagudryja, s míg a *Párizsi Notre Dame* gerince az archidiakonus buja vágya Esmeralda után, ugyanezt mondhatjuk el itt Dömsödi János gaztetteiről Zilányi Janka megszerzéséért. A *Szomorú napok* létrejöttében már egyforma jelentőségűnek látszik a V. Hugo- meg a Sue-hatás. Van itt ugyan Quasimodóról mintázott emberoncs, az *Izlandi Han*ból átvett hóhérlak, a lázadást csillapítani akaró Kamienszka is emlékeztet V. Hugo Ordener-jére, de a középpontba állított kolerajárvány s a felizgatott tudatlan néptömeg rajza az akkor hihetetlenül népszerű *A bolygó zsidóra* vezethető vissza. A Sue-élmény — amely Petőfit szintén hatalmába kerítette 1844-ben — vezette költönket a koleralázadás dilettáns, de jó szándékú történeti feldolgozásához, Balásházy János könyvéhez, amelyből egész eseménysorozatot tett a magáévá. Feszülten izgalmas és lehangolóan kegyetlen jelenetet talált benne bőven.

A franciák befolyása oly erős, hogy még Jókai népiességét is vissza tudják szorítani, vagy igen erősen átszínezik azt. Hugókék számára a nép nevelhető, ám igen elvadult gyermek, városi tömegeiben kész prédája bűnözők szervezkedésének, reakciós és embertelen uszításnak. Velük szemben a magyar népiesség áhitattal tekint a közemberre. Számára e szó egyértelmű a paraszttal, az pedig a majdani egységes nemzet alapja, magyar mivoltunk legszilárdabb őrizője. Paraszti hibákról, elmaradottságról természetesen nálunk is tudnak, kivált a polgári liberálisok (pl. Eötvös József), csakhogy Erdélyi János vagy Petőfi számára ekkor mindez elhanyagolható részlet, melyen hazafias-demokrata meggyőződésükben túlteszik magukat. Azon nem csodálkozhatunk, hogy a *Szomorú napok* jobbágysai oly könnyű áldozatai a véres bosszúra ingerlő pánszláv izgatásnak. Többségükben nem magyarok, azonfelül 1848—49-ben számolnunk kell a népies szemlélet keserűbbé válásával. „Mi magunkat igen hosszú ideig csaltuk. Azt hittük, hogy népünk van; pedig nincs . . . Értünk fegyvert nem fog, szavainkban nem bíz, terveinkben nem segít; bünteti bennünk Isten apáink vétkeit.” Jókai e 48 májusában a parasztság nehézsége s a bécsi agitáció sikerei láttán *Congrèvrakéták* c. cikkében megfogalmazott felismerését erősen helyreigazították a későbbi fejlemények, de az mégsem volt pusztán magánvélemény: a radikális fiatalok illúzióvesztését fejezte ki.¹⁰ A döbönt csalogottság tört utat magának a regényben is, igaz, hogy jóval zavarosabban, Petőfi és Vasvári jövőben bízó távlata nélkül.

Mindent azonban 1848-ban sem magyarázhatunk meg a történelmi eseményekkel s nehéz lenne letagadni Sue-ék hatását a felkorbácsolt, ijesztő népindulatok megjelenítésében. Méginkább így állunk az első művel. Itt már a mintaképeknek volt oroszlánrész az alföldi élet komorabb tónusainak kiemelésében, ami a különbségekből és a hatásvadász színezésből nagyonis kitetszik. K* város főterén pl. mély kút éktelenkedik, amelybe néha megtévedt

⁹ JKK 2. köt. 270.

¹⁰ Hátrahagyott Művek 6. köt. 36. — Megjegyzem, hogy a népiesség elméleti áttekintésénél felhasználtam NAČSÁNY JÓZSEF A magyar irodalmi népiesség 1840—1870. c. kéziratot kandidátusi értekezését.

leányok vetik szerencsétlen csecsemőiket. A Zöldhalom csárda vázlatja kezdetben ugyan akár Petőfi műve is lehetne, kocsmárosnéja, az egykor pisztollyal is vitézkedő betyárszerető sem mond ennek ellent, annál inkább a szalmahegedűt nyekergető nyavalyatörős zenész alakja, aki véres halált jósol Dömsödinek. A különös hangszer aprólékos rajza felett ott lebeg a *Párizsi titkok* hangulata: undor és borzalom dekadens keveréke. A kedélyes kollégiumi esetek egyik figurájából, Telezsákból is átmenet nélkül lesz a nagyvárosi alvilágba illő csirkefogó. Néprajzi kutatónak is becsületére való tárgyleírások s a felcsigázott irreális légkör bizarr együttese nem éppen ismeretlen az évtizedben. Igen sok példát mutat rá Kuthy a *Hazai rejtelmek* lapjain. Íróknál azonban ez egészen átmeneti képlet, nemcsak a Sue ihletés gyengülése miatt, hanem későbbi népiességének irányváltozása következtében is. A *Nábob* szerzője aránylag keveset foglalkozik majd a falusi millió tárgyi elemeivel, annál többet tanul a népköltéstől.

Még határozottabban elkülöníti e fiatalkori vállalkozásokat a főhősök jelleme. Bálnai Kőrmös meg Hétfalusy Imre a társadalommal meghasonlott, onnét önként visszavonuló ifjak, akik szenvedélyesen gyűlölnek és ellenségeiken kérlelhetetlen bosszút állnak. Többször rámutattak már arra, kivált Sötér István, hogy ez az embertípus a továbbiakban nagyrészt eltűnik munkáiból, amit nem is nehéz megmagyaráznunk. Jókai derűt, összhangot és valósággal gyermeki egyértelműséget szomjazott az emberi lélekben. A hősiességet pesszimizmust vagy a világot cinikusan kihívó sértett nemeslelkűséget kevésbé tudta átérezni. A világfájdalom azonban mélyen átítatta e nemzedék számos tagjának lelkivilágát, s különösen általánossá lett később az elnyomatás éveiben. Így költőnk sem tudott előre teljesen elzárkózni, be is olvastotta néhány héroszába, pl. Szentirmay Rudolfba vagy az ifjú Harterba, ám legművészbet e téren Pusztafi megformálásában nyújtotta. A céltévesztettség érzése a jóbarátjuk iránt feltámadó büntudat közös Bálnai Kőrmösben s Pusztafiban, csakhogy Pusztafi már nem lesz a romantika bosszú-mitoszának hihetetlen, óramű pontossággal működő gépezete. Elbeszélőnk eszménye igazában már a *Hétköznapok* során is a hibátlan és szelíd tökéletességű Szilárdy Leander, akit környezete meg gazdagsága eleve megőriz torzulástól, büntől. Szertartásos merevségében is a Kárpáthy Zoltánok őse, csakhogy a bűnügyi téma kedvéért néha neki is detektívvé, magánbíróvá kell átalakulnia.

A *Szomorú napok* hősei konvencionális vagy erősen elszigetelt alakrajzokkal nem állíthatók be a pálya mélyebb vonulatába, kivétel legföljebb Kamienszka Mária, a férfias bátorságú feleség, aki gyors átalakulásaival is joggal emlékezteti Szekeres Lászlót a *Politikai divatok* heroinájára, Hargitay Juditra.¹¹ Azonban a lengyel asszony mindössze tervvázlat maradt, mélyebb érzelmi árnyalást akkor kapott e hőstípus, amikor a költő tollát már a hála és a hitvese iránti szerelmes csodálat érzései vezették. A lelki rugók homályban hagyása csökkenti az olvasó részvétét a rendkívüli tettek iránt — oly elemi törvényszerűség ez, amelynek érvényességéről sajnos túllontúl gyakran győz meg Jókai életműve. S ezt kell észrevennünk Kamienszka esetében is, akinek gyors alakváltozásait hókusznak pókusznak tartjuk, hisz rendkívüli teljesítményének okát, célját nem ismerjük, még jelzést is alig kaptunk arról, hogy Hétfalusy Imre felesége, s érte vállal oly különös szerepeket.

Azt, hogy a költő még bizonytalanul halad előre a nagypika tágas határai közt, igen plasztikusan mutatja jellemrajzainak következetlensége. Közismert, hogy nála s a franciás ihletésű romantikusoknál általában, a lélektani törvény alá van rendelve a mese igényeinek, ámde ezúttal még többről van szó. Nem a cselekmény jelentősebb fordulatai parancsolnak, inkább egy-egy jelenet, szituáció kedvéért kerül sor feltűnő kibicsaklásokra. Bálnai Kőrmös Istvánnak pl. három arca van: kollégiumi és falusi miliőben csavaros eszű diák, mulatságos hasbeszélő. A szerelem merengő, nagyon zárkózott széplélekké teszi, legállandóbban mégis a világgyűlölet és az őrjöngő bosszúállás rikító színeiben lép fel. Mintha szerzőnk a különféle irodalmi áramlatok kedvenc típusai közt válogatva sorra felpróbáltatná vele a népiesség, a

¹¹ JKK 2. köt. 355.

biedermeier meg a hanyatló romantika jelmezeit! Az ördögi apagyilkos, ifjú Dömsödi elrabolja a szép Lillát, szerelmével valóságos eszelős Oféliává teszi, de ő maga rejtélyes módon boldog apává, csendes szigetlakóvá alakul át mellette egy-két hónap alatt.

Bár a fiatal író szívvvel-lélekkel vallotta az irodalom irányzatosságáról megfogalmazott hugói tanítást, a *Hétköznapi*knak pontokba foglalható tanulsága nincs, időszerű politikai mondanivalót szintén keveset fedezhetünk föl benne. Ami van — a praktikus találmányok ajánlása, Kétúrfalva bemutatása s benne a modern, emberbarát nagybirtok dicsérete — jobbára a széchenyies Szilárdy Leander személyéhez kapcsolható, s ezen kívül csak a táblabírák elleni gúnyos ellenszenv érdemel említést. Annál inkább áthatja a közéleti szenvedély a második alkotást. Beszédés bizonyítéka ennek folytatásos közlésének megszakadása 1848. augusztus 20-án, amelyet a szerző később az *Életképek* december 31-i számában teljesen politikai indokkal magyarázott. Szerinte, most szláv testvéreink — azaz a szlovákok — „... buzganak legerebben szabadságunk igaz ügye mellett minden idegen ajkú honfitársaink között”. 1831-i „kegyetlenkedéseik” további felidézése így időszerűtlen, mi több „eszélytelenség”.¹² A folytatások elakadásának esetleg egyéb oka is lehetett, mégis nagyon lényegesnek kell tartanunk e nyilatkozatot, amelyből kitűnt a mű tendenciája, a pánszláv-ellenesség. A 40-es évek légköre a fiatal közép-európai nacionalizmusok érzékenységtől terhes s a magyar hegemonia fenntartása ekkor már az ébredő szláv irodalmak tiltakozásába, így a szláv kulturális kölcsönösségről szőtt Jan Kollár-féle ábrándos tanításba ütközött. A jogászkodó Jókai is írt egy elveszett komédiát a pánszláv agitátorok ellen, s gyakorlott újságíróvá válva 48-ban méginkább úgy érezhette, hogy fel kell lépnie Štur és Hurbán híveivel szemben.

Mert velejében Šturék jól induló, ám 1848-ban utat tévesztett mozgalma vetült itt vissza 1831-re, a koleralázadás éveire. Igaz, a regény Bodza Tamása Moszkvától remél segítséget, míg a Bécsre támaszkodó demokrata Štur erre egyáltalán nem gondolt, de ez a változtatás logikus következménye az orosz terjeszkedéstől való akkori közkeletű félelemnek. Valamiképpen a szlovák és román agitátorok külsőségei is vegyülnek e tagadhatatlanul érdekes portréban: a római nevek és rangok használata a felkelők között pl. határozottan arra vall, hogy erdélyi viszonyok lebegnek az író szeme előtt. Költőnk a szabadságharc legutolsó szakaszát kivéve sohasem beszélt később ilyen indulattal, ekkora torzító kedvvel a nemzetiségi törekvésekről, s műve szertelen egyoldalúságát csupán akkor érthetjük meg, ha helyzete összetettségére gondolunk. Nemzeti élethalálharc kezdetén jelenteti meg műve számottevő részét, oly pillanatban, amely nem alkalmas a hazai hibák feltárására, a magyar vezetőszerpepet elutasító tendenciák megértésére. Témája egy közeli jobbagyfelkelés, de túlteheti-e magát az udvarházak felgyújtásán az, aki maga is onnét való, és liberálisként irtózik a forradalmi erőszaktól? A történet első harmadában a szerző még többfelé hadakozik, Bodza Tamást és híveit éppúgy elítéli, mint a jobbagyait testileg-lekileg sanyargató Hétfalusyt, hanem az utolsó fejezetekben minden megváltozik. Itt kizárólag a fölkelők iszonyú túlkapásairól esik szó, a halálfélelemtől gyötört nemesek már megígazultak, nem éri őket írói szemrehányás. A lázadás vezetői csúfos halált szenvednek el, míg Hétfalusy fia beavatkozása révén megmenekül anélkül, hogy kellően belátna hajdani eltévelyedéseit. Ez a földbirtokosokat védő kicsengés már aligha 48-ból ered, inkább Bach évtizedére vall, amikor urak és parasztok nemzeti egységét gyakran meglehetősen konzervatív megalapozással népszerűsítette irodalmunk.

A *Hétköznapi* s a *Szomorú napok* szerkezete merőben elüt egymástól. Amaz nagy időszakaszt magában foglaló széteső életképsorozat aránylag sok passzív szereplővel, a másik néhány válságos nap elbeszélése, ahol a távoli szálak is mind belefutnak a Hétfalusy család megpróbáltatásába meg a lázadás kirobbanásába. A regényelmélet mai vizsgálói számontartják e két fő formát, pótsokként szembeállítják őket, s az egyiket élettörténetnek, a másikat krízistörténetnek nevezik. Változataikra bőven ráismerhetünk a Jókai-oeuvre-ben is: a *Hétköz-*

¹² I. m. 860.

napok kompozíciója majd a legértékesebb regények egész sorában él tovább (*Nábob, Az új földesúr, Eppur si muove*) másrészt erős koncentrátsággal tűnnek ki a nagy elbeszélések, s egyik-másik regénye (*Fehér rózsá, Janicsárok végnapjai*) is. Mindkét alkotásban létrejön az Életképek füzére (bikahecc, a nagynéne rossz hírű háza, a kollégiumi kántus, csárdajelenetek, farkaskaland). Ez a szerkesztésmód nemcsak a népiességgel vagy a hazai zsánerkép-írás tartós divatjával függ össze, hanem Dickens példájával is, akinek *Pickwick klubja* nagy elbeszélőnkre egy életre szóló hatással volt. A *Pickwick* valóságos forgószínpada az angol kispolgári életnek: A korcsolyapályára, katonai gyakorlóterre, politikai meeting-re éppúgy elvezet, mint az adósok börtönébe vagy az estélyekre, és az új színhely mindig új tónusú hangulatot jelent. Amellett Dickens tobzódik a helyzetkomikumban, kedveli az állatokkal való tréfás jeleneteket: a *Hétköznapok* bikaheccéhez, a *Szomorú napok* kutyaólba bújó részeg kántorához ő adhatta az ösztönzést. Ő nyújtott mintát különféle mesék, erkölcsnemesítő történetek beszövéseire, melyekben kiélhette elbeszélői, szerepjátszóí hajlamát. Ez a vonás még egyelőre nem jelenik meg költőnkéknél, várat magára a Kárpáthy család ciklusáig: a *Kárpáthy Zoltánban* Jókai már mesélteti a vak leányt, a kis Vilma barátnőjét, de ugyanez megismétlődik a *Szegény Gazdagok* lapjain is, ahol a pápa regél az erős Juonról. Boz-Dickens valójában majd csak az 50-es 60-as években lesz uralkodó csillaggá írónk szellemi égboltján. Leíró modorának plasztikus volta, sokszínű csúfondárosága jórészt még idegen a pályakezdőtől. Jókai nyersebb, mellbevágóbb hatásokra tör, megfigyelő kedve helyenkint teljesen kihagy, s ekkor sue-i sablonokhoz folyamodik, (pl. Bókváryné házatája, amely ilyen kis városban egyáltalán nem képzelhető el akkoriban).

A mesészövése nehézkessége és nyilvánvaló következetlenségei, kivált a *Hétköznapokban* felöltők: az író megpendíti a testvérszerelm zordon fátumú motívumát, aztán el is ejti, s Lilla meg Bálnai Kőrmös Pista közt még csirájában sem fejlődik ki ilyen. Szükségtelenül hosszúra nyúlik a távoli előzmények ismertetése, értekezés lesz, amely sehogysem tud dialógusba oldódni Rónai meg Szilárdy Leander között. A *táblabíró* c. fejezet végén a saját története bonyolultságától megrettenő szerző „most szedjük össze az események fonalait” felkiáltással sebtiben summázza az eddigieket, meg sem kísérli elrejteti a póre elbeszélői közlést. Azt már sokszor megjegyezték,¹³ milyen mesterkélten módon fejlődik ki 14 hónapig tartó elhidegülés a két jóbarát, Bálnai és Szilárdy kapcsolatában. Bizony ez összetűzés nélkül az akció holtpontra jutna, s a történet több mint a felére rövidülne!

A második regény egy-két vonatkozásban fejlettebbnek mutatja költőnk technikáját. A konfliktus köré csoportosított anyag természetéből is az folyik, hogy csökken az epizódalakok, statikus figurák száma. Természetesen, simább az előzmények közlése: nem narrátor értesít Hétfalusy hajdani hatalmaskodásairól, hanem a főszolgabíró bizalmas levele, mely történetesen a felkelés szervezőinek körme közé jut. Hétfalusy Eliz viharos leányéveit, kényszeredett és szerencsétlen házasságkötését pedig egykori vőlegényének, Vértessy generálisnak feleségével folytatott beszélgetéséből ismerjük meg. Az izgatott és patetikus jelenetek hosszú sorát üdítően szakítja meg a Mirigy c. fejezet eleje, ahol Jókai merengő elvagyódással emlékezik vissza a gyermekfővel átélt kolerajárványra. Az effajta nyílt líraiság később is ritka maradt, annál megszokottabb lett a szülők életének vagy saját korai élményeinek beolvasztása hősei tudatába-sorsába.

Súlyos terhek húzzák le a másik serpenyőt: a mese bonyolítása még a *Hétköznapokénál* is erőltetettebb, ha azt vizsgáljuk, mennyire érezzük valamely fordulatnál az írói sakkhúzást. A lengyel asszony valóságos sakkozó automatája a szerzőnek: Hétfalusyék egy községben élnek a hóhérral, mégsem tudják, hogy elveszettek hitt kisleányuk annál nevelkedik, Kamienszka ellenben többszáz kilométeres távolságból is tájékozódott erről. Ugyanúgy tisztában van a hóhér vallásos buzgalomával, a tábornok előéletével. A tett pillanatában sem nem inga-

¹³ Már Tóth Lőrinc is, vö. JKK 1. köt. 337.

dozik, sem nem téved. Csodás „önmozgó” — a kor szójárásával élve — akinek Jókai Kemelen Farkasként súgja, hogyan adjon mattot ellenfeleinek. Az érett Jókai-mű természetesen ugyanígy ismeri a mindentudó héroszt, ám a Kárpáthy Zoltánoknál e tulajdonság erkölcsi nagysággal párosul, s főcéljuk nem a történet kusza szálainak kibogozása. Azonfelül a későbbi hősök nem is mindig a saját mestervágásaiknak köszönhetik győzelmüket. Kezükre játszik a véletlen mások önfeláldozása, vagy ellenségeik lelki megtörése.

Hosszasan időztünk a két nagyepikai műnél, de nem azért, mintha őket az egykori elbeszélésekhez képest jelentősebb esztétikai értéknek tartanánk. Ellenkezőleg: Jókai 1849 előtt nem írt egyetlen olyan harmonikus alkotást, mint a *Sonkolyi Gergely*, s általában tehetségének állandóbb és átmenetibb gyengeségei a kisepikában ekkor sokkal kevésbé zavaróak. A jellemrajz következtelenségei, a meseszöveg ifjonti nehézkessége a dolog természetnél fogva kevesebbet érthetnek a novelláknak, mint a regényeknek. Ám ezek a nagyon kiforratlan regények mégiscsak az első állomást alkotják nagyepikájának útján, s tanulmányunk elsődrendű célja e fejlődés felvázolása. A *Vadon virágaival* szemben a *Hétköznapi* meg a *Szomorú napok* több hajlamot mutatnak az irányzatosságra, időszerű témák feldolgozására, dúsabb a hazai koloritjuk, s mindezzel a mester legjellegzetesebb vonásait villantják föl. A *Vadon virágai* viszont fakó és elmosódott díszletként állítja elénk a magyar miliőt — gondoljunk *A nyomorék naplója* esetleg *A gonosz lélek* c. darabjaira — ha egyáltalán hazai földön marad. Részleteiben is Jókai számos továbbélő motívumra, művészi eszközére bukkanhatunk a regények ívein a reformer földesúr, romlott oligarcha, a felaláló Rónai éppúgy visszatér majd, mint az életkép kultusza, a több ágból szőtt és a legérdekesebb pontokon új sínparra átváltó mese stb.

Jókai írói nagyságának tán legdöntőbb, de mindenesetre legvitathatatlanabb tényezője nyelvi eredetisége és gazdagsága, amely félreismertetetlen határozottsággal nyilatkozik meg akár legkorábbi kísérleteiben is. Míg ezek gondolatvilága, érzelmi légköre, leíró művészete többnyire távol áll még attól, amit jókaiasnak tartunk, nyelvi stílusa minden ízében magán viseli már a kivételes tehetség egyéni kézjegyét. Szótára igen gazdag, különféle életterületekhez, érzelmfajtákhoz alkalmazkodva megvan a népies, régies, patetikus és szelíden érzelmes rétege. Természetesen fiatal lendületével ezek mindegyikében el-eljut a szélsőségekig, s amint a népies életképeket túlzottan is önállósítja első regényében, éppúgy mértéktelen olykor a tájszók használatában is. Sujtános vidékiessége nem egyszer kiáltó ellentétben áll más fejezeteinek tömény neologizmusával. Csak izelítőt adunk a nagyepikát szemelött tartva az eddigi gyűjtés tájszavaiból:¹⁴ a vetélytárs nála *eleblából*, az egymásba akaszkodó emberek *csibbenkednek*, aki elfut, az *elvasal*. Dömsödi meg fia *futóskát kezdtek futni*, a szigetre menekülő gyilkos *tocogón* át ért a Tisza partjára. Máskor is a falusi, pusztai környezetet felidéző ereje van egy-egy ritkább szavának. Ilyen a *csapó föld*, melyből a Zöldhalom csárda kerítése illetve az eszelős Magdolna házkéménye készült, de a Duna—Tisza közét festi a *Hétköznapi* A koplaló c. fejezetének ö-ző szóalakjai is, (*régön, mög, gyerök, embör, egyszörre*). Maga a tájszó-gyűjtés éppen nem korlátozódik nála a Kiskunságra, dunántúli, Pozsony-környéki, sőt erdélyi elemekkel szintúgy bőven él a kecskeméti környezetben. Egy-egy nyelvjárás pontos visszadására később sem törekszik, nagyvonalún vegyíti a különféle dialektusokat.

Szerencsére a romantikus érzéseket műveiben nemcsak a „rémszavak” és más hozzá hasonló harsány szóösszetételek fejezik ki. Ennél választékosabb eszköze a kérdések halmozása, amely egymagában is borzongató atmoszférát hordoz. A *Szomorú napok* elején egész sor kérdő mondatot vonultat föl,¹⁵ ám cserélgeti szórendjüket, szerkezetüket, hogy a ritmikuság egyhangúságot ne szüljön: „Ki nyitja meg száját a halálmadárnak...? Ki kényszeríti rá...? Mi kinozza a láncra kötött ebet...? Mit lát, mit érez...? Reggelre mély gödröt miért kapar...? Midőn... az asztalok, ágyak... elkezdenek ropogni — ki jár ott?” [Ki-

¹⁴ DELY ZSUZSA: i. m. 31—36.

¹⁵ A kérdéshalmazról részletesen szól ZSIGMOND FERENC: Jókai. Bp. 1924. 59—60.

hagyások az idézet rövidítése kedvéért.] Ilyenkor is gyakran él a francia romantikusoknál divatba jött *style coupé*-val, amely hol hosszabb mellérendelt mondatokból álló mondatfűzér erős elaprózását jelenti, hol kurta mondatok kopogó egymásutánját. 1844 táján mindez új vívmánynak számít szépprózáinkban, a politikai újságírásban meg éppen ekkortájt kerül bevezetésre. Publicista apostolai is mind az ellenzéki fiatalokból kerülnek ki: a Pilvax köréhez tartozó Irinyi meghonosítása dicsőségéért versenyez.¹⁶ Szemléltessük a „vagdalt stílust” a *Hétköznapiok* A kegyes férfiú c. fejezetének megindulásával, ahol Gyékény Márton rémregénybe illő módon fog hozzá ellensége sírjának feltöréséhez: „A sírt ma hányták föl, de ha az eső úgy akarja, holnap nem fogják nyomát megtalálni. A sír még csak föl sincs hantolva. A kegyes férfiú belevágja a sírba kapáját. Ez ellenségének sírja, a fukaré. Feldúlja a halmot . . . Sietve dülta fel a sírt. Izzasztó munkája közben sokszor széttekintett.” Olykor az ilyen előadásmód a csonka, nominális mondatok elharapódzásával jár együtt.

A leírások nemcsak a cselekményt viszik előre, nem egyedül mozgalmasságuk, több érzékzervet lenyűgöző hatásuk teszi emlékezetessé őket, hanem egy-egy jól megválasztott szóképp is felszikkrik bennük. K* város égése közben (*Hétköznapiok* 1. fejezete) a vihar „vörös szárnyaival fel a felhőkig” repül. „A világegyetem, mint egy nagy érc kohó, lángol; benne, mint olvadt érc láva, sötétvörös felhők tömegei hömpölygenek.” A hétfalusi lázadás előestéjén a terméketlen táj ijesztő színekbe öltözik: sápadt sötétség borít el mindent, betegséget és halált jósolva. E hangulat fenyegető voltát az elbeszélés a *sárga* szín folytonos hangoztatásával emeli ki. Az ég sárga, a nap fénytelen, az aszott mező színe éppolyan mint a fölkelés vezérének epe-színű arca s még a találomra kinyitott Horatiusból is ily sorok villannak elő: „. . . pallida mors | Aequo pede pulsat | Pauperum tabernas, | Regumque turres!” (Porba tiporja a *sárga* halál a póri putrit éppúgy, mint a királyok tornyát.)¹⁷

E nagy romantikus tablók megbírnák a szokatlanabb szóalkotást, a patetikus felkiáltásokat és fordulatokat is. Másként áll a dolog a párbeszédekkel. Bennük nem válhat diktátorrá az írói nyelvhasználat, alkalmazkodnia kell a köznyelv készletéhez, a szereplők sajátos lelkiállapotához. A *Hétköznapiok* írója azonban nem sokat ad még a megfigyelésre, nyugodt idilli pillanatban is ekként beszélteti szerelmeséhez Szilárdy Leandert: „Leány . . . voltak-e valaha sejtelveid? Megérett-e valaha előre . . . azt a kellemetlen, gondszerű szívdobbanást, mely . . . egy fekete táblára mutat, melyre semmi sincs írva, de amely fekete, mint a jövőendő titkai? . . .”¹⁸ Byront utánozó szenvedés ez a javából! Egy évtized sem telik bele, s Jókai már kikacagja az ilyen pózolás, a *Kedves atyafiak* Sós Kálmánjának hamletoskodó viselkedését jókedvű és természetes menyasszonyával szemben. Akkor már a nagy érzelmi fellobbanás pillanataiban is el tudja kerülni a dagályt, aminek jó bizonyossága a vétkes szerelmétől kétségbeeső Mayer Fanny vallomása Rudolf előtt.

Noha a dialógusok általában élettelenebbek, mint a szerzői közlések, azért itt is érződnek már az oroszláncok. Kasztot, foglalkozást, erősen kiemelt jellemvonást itt-ott markánsan éreztet a fiatal szerző. Bizonyíték lehet a táblabírák latinossága, patriarchális fölénye éppúgy, mint Bókváryné üres nagyvilági fecsegése vagy a *Szomorú napok* csizmadia céhmesterének nevetetően tudákos, ám igencsak ravasz szónoklata. Bizony a tudálékosság magát az író is elszeplőzi, aki adatokkal, idézetekkel zsúfolja tele a hétköznapi helyzetekből fakadó nyilatkozatokat is. „Hálás” példa erre Vértessy generális esete nejevel: a katona ember tiltakozni akar az unalmas házimunkák ellen, s magát az Omphale jármában görnyedő Herculeshez hasonlítja. Ez a klasszicizálás jellemző ugyan Pápa meg Kecskemét eminens diákjára, adott esetben azonban sután valószínűtlen.¹⁹

¹⁶ LUKÁCSY SÁNDOR: A márciusi ifjak. — A magyar irodalom története. Bp. 1965. 3. köt. 710.

¹⁷ Szabó Lőrinc fordítása. — Ódák 1. köt. 4. költeménye.

¹⁸ JKK 1. köt. 94.

¹⁹ Vö. ZSIGMOND FERENC: Jókai mesemondása. It 1914. 357—358.

Jókai inaséveit egyaránt mondhatjuk igen rövidnek és átlagos hosszúságúnak. Saját hangját már a *Sonkolyi Gergely*ben megtalálja a huszonegy esztendős ifjú, ahhoz, hogy valóban korszakos jelentőségű művet alkosson a *Nábobig* kell várnia. Készülődése így is sokkal rövidebb, mint Mikszáthé, Móriczé, vagy Krudyé. A pályafordulat 1848—49-ben következett be nála: a forradalom mozgalmassága kiszabadította a könyvélmények üvegházából, ezentúl egyre gyakrabban választotta témául a jelent és a közelmúltat, több figyelemmel fordult a jellegzetes hazai környezet és alakok felé. Az újságírás hatása is ettől kezdve érződik meg határozottan munkásságán. Az újságírásból fakad aktualitás-keresése, vitatkozó heve, ez erősíti meg szatirikus hajlamait.

Rámutatunk arra, hogy a franciás romantika számos vívmánya Világos után hamarosan eltűnik írásaiból. Lemond a meghasonlott, világfájdalmas hőstípusról, a bosszú mítoszáról, népábrázolásából kivesznek a pesszimista és torz vonások, s általában mértékkel nyúl a borzalmas, idegizgató motívumokhoz, bár ezek később is sokszor fakítják és rombolják még költői eredményeit. Köszönhet azonban tartós és sokoldalúan asszimilált értékeket is párizsi mestereinek: a rendkívüli látványok keresése végigkíséri egész pályáján, e törekvés sodrában lesz a magyar föld szépségeinek s majdnem az egész földgolyó érdekességeinek zseniális leltározója, így kerül sor szinte minden regényében nagy katasztrófák ábrázolására. Victor Hugoék Jókai nyelvi merészségét is felszabadítják. Szónoki pátoszt, kifejezőerőre való törekvést, dallamos kérdéshalmazt mindvégig tőlük tanul. És ne feledkezzünk meg egy fontos „eszmecsíráról” sem, hogy magának az írónak kedvenc szavával éljünk: a civilizáció-ellenesség az ötvenes évektől fogva olyan tetszhalott lesz Jókai művészetében, amelynek gyakori felébredését láthatjuk még. Nélküle éppen legbensőségesebb regényeit, a *Mire megvénülünket* és *Az arany embert* nem alkothatta volna meg.

Miklós Nagy

JÓKAI SOUS LE PRESTIGE DU ROMANTISME FRANÇAIS

Maurice Jókai [1825—1904], le romancier le plus populaire a été souvent comparé à Victor Hugo. Tous les deux avaient des traits d'affinité de génie (imagination vagabonde, pathétique etc.) et Jókai a suivi ostensiblement et a imité la prose romantique française des années de 1840. La plupart des écrivains jeunes radicaux le firent autant. Dans ses modèles français, Jókai a été touché par la révolte individualiste contre l'injustice sociale, mais l'influence de l'adoration de la nature, de l'éloignement pour la civilisation et du culte des visions extraordinaires, exotiques tout particulièrement était encore plus grande. Pendant toute sa carrière il se sentait attiré aux descriptions monumentales de paysages, à peindre des catastrophes naturelles—sociales, mais plus tard, il a montré plus de retenue dans la peinture des mystères et des dangers, sa finesse d'observation et son sens de l'humour ont été affranchis de l'influence française incompatible sous certains rapports de sa constitution. A cette époque là, l'étude des oeuvres précoces de Dickens peut être déjà démontrée, dont l'influence commençait à égaler celle de Victor Hugo. Dans ses romans, Jókai montre l'influence des idées de la tendance populaire et de Petőfi, celles-ci empêchent à une force variée l'influence de la tendance française. Si les méthodes de narration de Jókai sont comparées à ses réalisations ultérieures, la maturité encore non complète se traduit de prime d'abord, en premier lieu par la présence de l'auteur non effacée; Jókai éprouve la nécessité d'interjeter des remarques, des explications. Dans son étude, l'auteur s'étend au cours de l'analyse du style de Jókai, sur le vocabulaire caractéristique du romantisme exagéré, sur les traits de caractère dialectaux, sur le style coupé, lequel s'est répandu à cette époque dans la littérature hongroise. Le génie peu commun de Jókai se révèle à ce moment dans son style.